
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

DOI 10.31489/2022 L2/33-41

ЭОЖ 34:94(47+57)

Н.С. Ахметова, С.С. Серикбаева*, А.Б. Сопыханова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(E-mail: kafedratgp@inbox.ru, Tagat_08@mail.ru, sopyhanova09@mail.ru)

Кеңес өкіметі кезеңіндегі қазақ әдет-ғұрып құқығы нормалары мен оның институттарының қолданылуы

Мақалада авторлар кеңес өкіметі жағдайындағы қазақтардың әдет-ғұрып құқығының тағдыры мәселесін қарастырған. Зерттеудің мақсаты — екі өзара байланысты мәселелер блогын қамту арқылы өлкедегі пролетариат диктатурасы режимі жағдайында адаттың қызмет ету тарихы мәселелеріне объективті талдау жасау. Бір жағынан, жергілікті халықтың дәстүрлі нормативтік-құқықтық мәдениетіне, екінші жағынан, пролетарлық мемлекет Кеңес өкіметінің жұмыс істеуінің алғашқы жиырма жылындағы адат нормаларына қатысты саясаты сипатталады. Зерттеу нәтижелері әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің өзіндік құндылық ретінде қарастырылмай, өзгерту мен қайта құруды қажет ететін мемлекеттің өзара іс-қимылының қажетті объектілері ретінде бағаланғанын көрсетті. Бұл саясат пролетариат диктатурасын орнату идеялары мен мақсаттарына негізделді. Кеңес өкіметі жағдайындағы әдет-ғұрып құқығының тағдырына қатысты кеңестік кезеңдегі зерттеулерге тән қасиет халықтың құқықтық мұрасын қарастырған кезде оның көбіне жағымсыз жақтарын сипаттау болғандығы анықталды. Бұл әдет-ғұрыптық құқықтық қатынастардың бүкіл жүйесінің тұтас бейнесін қайта жасауға мүмкіндік бермеді және шындықтың бұрмаланған бейнесін жасауға және оған біржақты көзқарасты орнатуға әкелмеуі мүмкін емес еді. Зерттелетін мәселелер саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың заманауи еңбектері ғылыми зерттеулердің жаңа бағыттарын қалыптастырады. Мақалада әдет-ғұрып құқығы құбылысын теориялық тұрғыдан түсіндіре отырып, жинақталған негізгі эмпирикалық материал зерттелетін мәселелерге объективті қарауға мүмкіндік береді, сондықтан олар кең ауқымды мәселелерді одан әрі дамыту үшін маңызды ұстанымдар мен шешімдер тапты.

Кілт сөздер: көшпелі қоғам, әдет-ғұрып құқығы, жазбаша құқық, кеңестік өкімет, революция, қолданыстағы құқық, социализм, әдет-ғұрып құқықтық институттары, ислам құқығы, Қазан төңкерісі, империялық заңнама.

Kipicne

Зерттеу тақырыбымыздың өзектілігі қазіргі отандық тарихи-құқықтық әдебиеттерде қазақ әдет-ғұрып құқығы арқылы қоғамдық-құқықтық қатынастарды реттеуді, зерттеуде айтарлықтай сұраныс жинақталған. Жазбаша заңды білмеген көшпелі қазақ қоғамында көптеген ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрыптық құқықтық нормалар ең маңызды әлеуметтік реттеушілік және басқарушылық мәнге ие болды. Қоғам дамуында мәдени және демократиялық дәстүрлерге негізделген қазақ құқығы өзінің реттеушілік мәнін XIX ғасырдың екінші жартысына дейін, кейбір жағдайларда XX ғасырдың басына дейін жоғалтпай сақтап келгенін тарихтан білеміз. Ресей империясының қыспағына түскенімен халықты жүріп өтер жолынан тайдыру оңайлықпен

*Хат-хабарларға арналған автор. Email: Tagat_08@mail.ru

жасалмайтындығын да тарих көрсеткені белгілі. Ал, біздің зерттеуіміз Кеңестік өкімет кезеңінде халықымыздың өмірі мен өмір сүру тәртібінің сара жолы болып біте қайнасып жатқан әдет-ғұрып нормалары мен оның институттарының қалай әрекет еткені және оны халық өз пайдасына асыра алды ма..., міне сол жайлы болмақ.

Кеңестік кезеңдегі қазақтардың құқықтарының тағдыры, атап айтқанда, алғашқы екі онжылдың ішінде өлкедегі социалистік құрылыс барысында оның нормалары мен институттары жүріп өткен жол өте күрделі. Ол қазақ халқының қиын тағдырын, оның тыныс-тіршілігінің көп ғасырлық материалдық, рухани және нормативтік-құқықтық құрылымын қайта құру процесін бейнелейді [1: 25].

Қазан төңкерісі қарсаңында қоғамдық қатынастарды реттеудің құқықтық тәсілі көшпелі және жартылай көшпелі қазақ қоғамында негізгісі және басымшылдықпен көзге түсті. Ол қазақтардың материалдық әлеуметтік өндіріс пен көбею процесінің құрылымы, көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтын реттеу мен өзін-өзі реттеудің табиғи өсіп келе жатқан этносоциалдық механизміне сіңіп кеткен болатын. Басқарудың бұл әдісі қазақтардың азаматтық өмірі мен тұрмысының барлық салаларына тән болды.

Кеңес өкіметі басынан бастап халықтардың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлеріне, оның ішінде олардың құқықтық нормалары мен институттарына мұқият қарау оның ұлттық саясатының ажырамас жақтарының бірі екенін жариялады. Кеңес үкіметінің 1917 жылғы 20 қарашадағы «Ресей мен Шығыстың барлық жұмыс істейтін мұсылмандарына» үндеуінде: «бұдан былай Сіздің нанымдарыңыз бен әдет-ғұрыптарыңыз, ұлттық және мәдени мекемелеріңіз еркін болады және қол сұғылмайды деп жарияланады» делінген [2: 114].

Кеңес өкіметінің қарапайым заңға қатынасы, бір жағынан, оның ұлттық саясатының бөлігі болды, ал екінші жағынан, бүкіл елде біртұтас социалистік заңдылықты құру және бекіту саясатымен анықталды. Осы және басқа саясаттың негізі пролетариат диктатурасын бекіту идеялары мен мақсаттарында жатты.

Шығыс ұлтының құқықтық қатынастарды қайта құру процесі Ресейге қарағанда бірнеше нақты жағдайлар мен шеңберде болды, большевиктер осы аймақтың дамуының тарихи, ұлттық, діни және мәдени ерекшеліктерін ескеруге мәжбүр болды. Бұл оның құрылуының алғашқы жылдарында шет елдердегі жаңа биліктің жағдайы тұрақсыз, осы аумақтар тұрғындарының сеніміне ие болып, жергілікті жерлерде нығаяуымен түсіндірілді. Большевиктер өздерін жергілікті биліктің жалғыз өкілдері сияқты сезінбеді, оған билік үшін басқа бәсекелестермен күресу керек болды. Бұның барлығы саясат жүргізу қажеттігін туындатты, бірінші кезекте көпшіліктің сенімін жаулап алу көзделді.

Кеңес өкіметі өзге халықтарға қатысты шешімдері мен шараларының дұрыстығы үшін басты бағдарлар мен критерийлердің бірі қоғамдық қатынастардың белгілі бір салаларында байырғы халықтың қалыптасқан дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын толық және жан-жақты есепке алу, оларға сезімтал, мұқият және құрметпен қарау, өрескел араласуға және оларды елемеге жол бермеу туралы негіздерде жарияланды. Өйткені пролетариаттық революцияның рухани жетекшілері шет елдердегі халықтың басым көпшілігі әлі де патриархалды-рулық идеология мен олардың жетекшілерінің ықпалымен жүреді деп санады. Қоғамдағы таптық және діни дүниетанымының рөлі мен әсерін одан әрі асыра сілтеу әдеттегі заңының нормалары «халықтық әдет-ғұрыптармен, дәстүрлермен және нанымдармен тығыз байланысты екенін және бұл әдет-ғұрыптарды халық арасында қорғау өзін ұлт ретінде, этникалық тұтас ретінде қорғаумен байланысты екенін ескермеуге және ұмытып кетуге әкелді [2: 55].

Әдет-ғұрып заңның нормалары мемлекеттік билік органдарының қоғамға «жоғарыдан» енгізген және ресми құқықтық актілерде бекітілген құқықтық шешімдер емес еді. Олар ғасырлар бойы тарихтың объективті бағыты ретінде қалыптасқан, әрқайсысы күнделікті өмірде басшылыққа алынған мінез-құлық нормалары болды. Оларды қоғам мүшелері негізінен стереотипті түрде, ғасырлық инерция мен әдеттің әсерінен, патриархалды-рулық идеология мен қоғамдық пікірдің беделінің әсерінен орындады.

Мақаланың негізгі мақсаты Кеңес өкіметі кезеңіндегі әдет-ғұрып құқықтық нормалар мен институттарының қолданылу тарихы мен бұрмаланған тарихты ашу, оған жаңаша көзқарас қалыптастыру болып табылады. Аталған мақсатты қарастырудағы қажеттілік бірі «Мәңгілік ел», «Рухани жаңғыру», 2021 жылдың 1 қыркүйегінде Президентіміздің халыққа жасаған Жолдауында атап өтілгендей тәуелсіздігіміз басты құндылығымыз, оны сақтай білу және оны әрі қарай заманауи

жаһандану дәуірінде де жетілдіре отырып дамыту міндетімізді атасақ, келесі кезектегі ұлы дала заңының рухани, мемлекеттік және саяси тәжірибесінен алар тағылымымызды болашақ ұрпақтың жадына сіңіру болып табылады. Қазақ құқығы — қазақ халқының және барлық көшпелі өркениеттің мәдени байлығы және тәрбиелеушісі. Осы мақсатымызға жетуде, келесі міндеттерді орындауымыз қажет:

- Кеңес өкіметі кезеңіндегі әдет-ғұрып құқықтық нормалардың қолдану аясын анықтау;
- Кеңес өкіметі кезеңіндегі әдет-ғұрып құқықтық институттардың қолданылу тарихын ашу;
- Қазақ әдет-ғұрып құқықтық институттары мен нормаларын тоқтатуға бағытталған ҚАКСР алғашқы декреттерін қарастыру.

Қазақ әдет-ғұрып құқығының ішкі сыр-сипатына терең үңілсеңіз, оның мазмұнында мемлекет пен оның халқына керек, тек солар үшін қызмет ететін өте ыңғайлы үйлесімділікте әрекет еткенін аңғару қиын емес. Қазақтың әдет-ғұрып құқығы осы сөзіміздің ең басты дәлелі. Қанша ғасырлар өтсе де әдет-ғұрып құқық өз мәні мен мағынасын жойған жоқ, ол халықпен, ұлтпен, бізбен бірге жасап келеді.

Әдістер мен материалдар

Мақаламыздағы зерттеу бағытының әдістемесінің негізін салыстырмалық үрдістер тәжірибесіне сүйене отырып қарастыратын, мемлекет және құқық теориясының жалпы тарихи ғылыми және жеке ғылыми әдістерінің жүйесі құрайды. Сонымен қатар, жалпы философиялық, танымдық-ақпараттық, мазмұнды-анықтамалық, тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, нәтижелі әдістері қолданылды. Зерттеудің теориялық негізіне С.З. Зиманов, С. Сартаев, А.Б. Турсунбаева, З. Кенжеғалиев, Н.С. Сарсенбаев, Ш.А. Андарбеков, Н.О. Дулатбеков, Н.О. Өсеров, С. Өзбекұлы, С. Даулетов, К.А. Алимжан, заңгер ғалымдардың еңбектерін қарастыру ғылыми еңбектері, сондай-ақ басқа ғалымдардан А.М. Мамутов, С. Ударцев, Т.М. Күлтелеев, М.С. Сапарғалиев, У.С. Джекебаев, С.П. Фукс еңбектеріндегі қылмыстық құқықтың әдет-ғұрыптық құқықтық нормалардағы көріністеріне қарсы күресінің құқықтық негізі ретінде қаулыларды зерттеуіндегі мақала авторларының ғылыми жұмыстары алынды.

Нәтижелер

Әдет-ғұрып нормалары адамдардың әлеуметтік өміріне, олардың дүниетанымы мен ойлау тәсіліне негізделген. Көбісі бұл нормаларды өзінен ажыратпады, адамдар оларға «үйреніп», өмір сүрді, оларды нақты мінез-құлқынан бөлек нәрсе ретінде көрмеді. «Нақты қатынастардың бірлігі және олардың негізінде қалыптасқан мінез-құлық ережелерінде айқын көрініс тапса, әдет-ғұрыптарға қатысты-құқық нормалары мен құқықтық қатынастардың бірлігі құқықтың қайнар көзін құрады деу керек», – деген И.С. Зыкин [3: 129].

Кеңес өкіметі әдет-ғұрып құқығын өмір сүруінің алғашқы он жылында көп көңіл бөлінді. Осы жылдары шетел халықтарының әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері, олардың әдетте құқықтық нормалары жоғары және жергілікті билік, басқару және сот қызметінде үнемі ескеріліп отырды. Болашақта Кеңес өкіметі біртіндеп жалпы әдет-ғұрыптық құқықтық мәдениет проблемасына деген қызығушылықты жоғалтып оны ескі сарқыншақтармен күресу дегенге сыйғызған болатын.

ҚазАКСР жағдайында әдет-ғұрып құқықтың қолданылу процесі мен барысы шартты түрде үш кезеңге бөлінеді [1: 55]. Бірінші кезең өлкеде Кеңес өкіметі орнағаннан басталып, ҚазАКСР құрылғанға дейін жалғасады. Осы кезеңде Кеңес өкіметінің адат нормаларына қатысты саясаты да, ең алдымен, аймақтағы пролетариат диктатурасын құру және бекіту міндетімен анықталды. Ең бастысы, Кеңес өкіметінің жергілікті жерлердегі жеңісін қамтамасыз ету, ал қалған барлық мәселелер, соның ішінде әдет-ғұрып құқыққа қатысты мәселелер осы негізгі мақсатқа бағынады оның шеңберінен асқан жоқ болатын.

Бұл кезеңде Кеңес өкіметі әдет-ғұрып құқықты қазақ қоғамындағы құқықтың қайнар көздерінің бірі ретінде ресми түрде таниды және пролетариат диктатурасы жағдайында оның әрекет ету шегін және Кеңес өкіметінің заңдарымен өзара іс-қимыл сипатын айқындайтын қағидаттарды бекітеді. Сонымен, әдет-ғұрып құқық нормалары аймақта әрекет етіп, басшылыққа алынуы керек еді, өйткені олар заңның социалистік негіздеріне және кеңестік заңдарға қайшы келмеді. Бұл әдет-ғұрып құқық нормаларын қолдану бойынша, сондай-ақ олардың кеңес заңдарымен келісуі бойынша аймақтық билік органдарының қызметін анықтайтын негізгі қағида болды. Алғаш рет бұл туралы жалпы нұсқаулар 1917 жылғы 22 қарашадағы (5 желтоқсан) № 1 сот шешімінде тұжырымдалған. «Жергілікті

соттар, Жарлықтың 5-тармағында, — олар Ресей Республикасының атымен шешімдер қабылдайды және олардың шешімдері мен үкімдерін басшылыққа алады, өйткені олар революциямен жойылмайды және революциялық ар-ождан мен революциялық құқықтық санаға қайшы келмейді» [2: 125]. В.И. Ленин ұсынысы бойынша енгізілген осы мақаланың ескертпесінде былай делінген: «Жұмысшылар кеңестерінің орталық атқарушы комитетінің, сарбаздар мен шаруа депутаттарының және жұмысшы-шаруа үкіметінің жарлықтарына, сондай-ақ Ресей социал-демократиялық жұмысшы партиясы мен социал-революционерлер партиясының бағдарламаларына қайшы келетін барлық заңдар жойылды деп танылады» [4: 52].

Кеңестік Қазақстанның жағдайына қатысты осы жалпы құқықтық нұсқау РСФСР ХКК-нің шілдедегі «Қырғыз (Қазақ) өлкесін басқару жөніндегі революциялық комитет туралы» декретінің 6-бабында түсіндірілген, онда: «Революциялық Комитеттің мақсаты бар: ...жергілікті халықтың тұрмысына, әдет-ғұрпына және жағдайларына сәйкес Орталық Кеңес өкіметінің барлық қаулыларын жүзеге асыру... Қырғыздардың арасындағы істерді халық соты шешеді» [5: 129]. Осы қағидаттан ревкомның әділет бөлімінің 1919 жылғы 24 қазандағы «аралық сот туралы» нұсқаулығы шыққан, онда: «делдалдар соты істерді шешу кезінде куәгерлік айғақтарды, істің мән-жайларын, халықтық құқықтық әдет-ғұрыптарды және еңбек етушілердің мүдделеріне сәйкес жеке нанымды басшылыққа алады» деп жазылған [6: 125].

Әдет-ғұрып құқық нормаларының қолданылуының заңдастырылған сипаты аймақтағы партиялық, мемлекеттік және басқа органдардың барлық қызметінде, атап айтқанда, партиялық-саяси, қоғамдық, үгіт-насихат іс-шараларын өткізу кезінде, сондай-ақ сол кезеңдегі Қазақстан жағдайында заңнамалық, әкімшілік және сот функцияларын жіберу кезінде өз ізін қалдырды. Жергілікті органдардың кадрлық корпусы қазақтардың әдетте-құқықтық тұрмысын жақсы білетін адамдардан тұратынына ерекше назар аударылды. В.А. Радус-Зенкович: «барлық ұлттардың туған және жақын жұмысшысы болу үшін, ең алдымен Кеңес өкіметі олардың бәріне түсінікті болуы керек еді. Қазақ тұрмысымен және тілімен таныс жергілікті қызметкерлерсіз біз қандай да бір кең ауқымды жұмысты өрістете алмағанымыз, өзіміздің ықпалымызбен кең ауқымды қамти алмағанымыз анық болды. Сондықтан да біз кеңестік органдарда, сотта, әкімшілік жұмыста халықтың тұрмысын, әдет-ғұрпын, тілін білетін жергілікті адамдардың болуына қол жеткіздік» [7: 21].

Пролетариат диктатурасы мемлекетінің заңнамалық қызметінде әдет-ғұрып құқықты есепке алу оның кеңестік заңдарға қайшы келмейтін және олармен қатар қолданыстағы құқық көзі ретінде танылған бөлігінде заңдастырылғанынан көрінді. Осыған байланысты Қазақстанның аймақтық органдары әдет-ғұрып құқық нормаларын жинауға, жүйелеуге және кодификациялауға бағытталған шараларды қабылдайды. Мәселен, 1918 жылғы 1 мамырда құрылған РСФСР Халық комиссариаты қазақ бөлімінің басты міндеттерінің бірі «социализм идеясын негізге ала отырып, қырғыздардың (қазақтардың) әдет-ғұрып құқығына сәйкес азаматтық және қылмыстық заңдардың жобаларын әзірлеу» болды. 1918 жылғы 8 қазандағы баяндамада бұл бөлім меңгерушісінің Бөкей даласындағы жағдай туралы паркомнақта былай делінген: «Хан ордасында арнайы құқықтық заңнамалық комиссия құрылды, оның мақсаты социализм идеялары мен қырғыздардың әдет-ғұрып құқығына негізделген Кеңес Республикасының қазіргі өміріне қатысты қылмыстық-құқықтық кодекс құру болып табылады. Комиссия жұмысы басталып та кетті» [2: 82].

Әдет-ғұрып құқық нормаларының болуы Кеңес үкіметінің заңдарымен қатар Қазақстандағы әкімшілік-билік өкілеттіктері берілген әкімшілік органдар мен басқа да инстанциялардың қызметіне әсер етті. Олар халықтың мүдделері мен мұқтаждықтарына қатысты мәселелерді шешу кезінде олардың салт-дәстүрлеріне деген адал көзқарасын қатаң сақтай отырып, ерекше сақтық пен мұқияттылық танытуға тиіс болды. Тәжірибе көрсеткендей, бұл органдар мен олардың жергілікті жерлердегі өкілдері негізінен «бейтараптықты» сақтауға тырысты және ғасырлар бойғы әдет-ғұрыптармен реттелген салалар мен қатынастарға араласпауға тырысты (төтенше жағдайлардан, халықтың өтініштерінен басқа). «1920 жылғы 25 сәуірдегі Киркрай мен көршілес облыстардың Коммунистік ұйымдарына жазған хатында РКП(б) ұйымдастыру бюросы «біздің төменгі ұйымдар мен жұмысшылардың әдепсіз және әдепсіз мінез-құлқымен түбегейлі күресу» қажеттілігін атап өтті...». Ол сондай-ақ қазақтар арасында жұмыс істеу үшін кадрларды тәрбиелеудің белгілі бір әдістерін әзірлеуді бөліп көрсетті». 1919 жылғы 10 шілдедегі РКБ (б) ОК радиограммасында ОСК және Түркеспубликаның шеткі партиясына «өлкелік мұсылман ұйымдарының келісімінсіз мұсылман мүлкін реквизициялауды тоқтату, антагонизм тудыратын қандай да бір үйкелісті болдырмау» ұйғарылды [8]. Осы қондырғылардан Қазақстан аумағындағы әскери билік те шықты.

Мәселен, 1919 жылғы 23 қазанда «Түркфронт әскерлерінің Түркістан мен Қазақстан аумағына кіруіне байланысты Реввоенкомат барлық бөлім командирлері мен әскери комиссариаттарына әскерлердің жергілікті халықпен достық өзара қарым-қатынас орнатуына және оның мұқтаждықтарына ықыласты қарауына ерекше назар аударуды ұсынған бұйрық шығарды». 1919 жылдың 4 қарашасында Туркфронттың саяси бөлімі қазақ халқы арасындағы саяси жұмыс туралы нұсқаулық шығарды, онда, атап айтқанда, армияның саяси қызметкерлеріне «қазақ халқының қажеттіліктері мен сұраныстарына мұқият қарау, Қызыл Армия бөлімдерін өту кезінде халыққа қиянат жасамауға жол бермеу ұсынылды...». Көшпелілер арасында Кеңес өкіметін енгізу үшін халыққа мейірімді, шыдамды қарым-қатынас өте маңызды болды. 1918 жылғы 5 наурыздан бергі ХКК есебінде «Қырғыздардың арасында Кеңес өкіметін отырғызу үшін, тәжірибе көрсеткендей, — деп жазды А. Жангелдин. 1919 жылдың 1 қаңтарына дейін, — бір жағынан, қолда моральдық күшке ие болу керек, ал екінші жағынан, өзіне сенім артуға болатын халыққа ілтипатпен қарау керек» [9: 69].

Барлық осы құжаттар пролетариат диктатурасы органдарының осы кезеңдегі әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерге қатынасы бірінші кезекте кеңес өкіметін жергілікті жерлерде отырғызу және нығайту міндетімен анықталғанын және оған бағынғанын тағы бір рет көрсетеді. Халықтың дәстүрлі нормаларына деген шыдамды және адал көзқарасы кеңес өкіметінің түбегейлі ұстанымын білдірмеді, тек жоғарыда аталған мақсатқа жетудің құралы, «уақытша тактикалық қадам» болды, содан кейін ол большевиктер партиясының кезекті шұғыл ұрандарына жауап беретін басқа шаралармен алмастырылды. Әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер өзін-өзі бағалау ретінде қарастырылмады, бірақ өзгерту мен қайта құруды қажет ететін мемлекеттік әсер етудің әлеуметтік нысандары ретінде бағаланды [9: 31].

Сот билігін жүзеге асыру кезінде Қазақстандағы қоғамдық қатынастарды реттеудің әдетте құқықтық әдісінің заңдастырылған сипаты азаматтық және қылмыстық істерді шешуде адат нормаларын тікелей пайдалану мен қолдануда көрініс тапты. Алғашқы жылдардағы аймақтың заң практикасындағы әдет-ғұрып құқықтық нормалары мен институттарының әрекетінің ерекшелігі оларды Кеңес өкіметі де, оның сот-тергеу аппараты да, осы кезеңде болған билер соттары мен аралық соттар да қолданған. Әдет-ғұрып құқық нормаларын социалистік қағидаттармен және Кеңес өкіметінің заңнамалық актілерімен келісу нақты істер мен дауларды шешу бойынша жергілікті сот-тергеу органдарының тікелей практикалық қызметі барысында жүзеге асырылды. Сонымен қатар, бар қарама-қайшылықтарды шешудің негізгі және жалғыз әдісі оларды әрбір нақты жағдайда (сот ісі, даулар) уәкілетті органның немесе адамның билік сипатындағы жеке шешім шығару арқылы келісу болды.

Өлкедегі әдет-ғұрып құқықтың қызмет етуінің екінші кезеңі Қазақ АССР құрылған сәттен бастап қалпына келтіру кезеңінің соңына дейін созылған (1920–1925 жж.). Бұл кезде әдет-ғұрып құқыққа қатысты мәселелер негізінен жас қазақ республикасының жоғары және жергілікті органдарымен қаралып, шешіле бастайды. Сонымен қатар, олар орталықтың қабылданған шешімдерін басшылыққа алып, жергілікті өмірдің қажеттіліктері мен шындықтарына сүйенді.

КСРО-ның жоғарғы билік және басқару органдары өз қызметіндегі сабақтастыққа сүйене отырып, Кеңес өкіметінің принциптері мен заңдарына қайшы келмейтін әдет-ғұрып құқық нормалары мен институттарының заңдастырылған сипатын сақтап, бірнеше рет растады. Мәселен, «Әділет ұйымы туралы» ҚазССР Кеңестерінің Құрылтай съезінің қаралымында былай делінген: «Халық соттары істерді шешу кезінде қолданыстағы заң ережелерін де, қолданыстағы әдет-ғұрыптарды да басшылыққа алады, өйткені соңғылары Кеңес өкіметінің негізгі принциптеріне қайшы келмейді». 1921 жылғы 8 сәуірде қабылданған «ҚазССР Халық соты туралы Ереженің» 22-бабында былай делінген: «Істерді шешу кезінде халық соты жұмысшы-шаруа үкіметінің жарлықтарын қолданады, ал тиісті жарлық болмаған немесе толық болмаған жағдайда ол жергілікті әдет-ғұрыптарды басшылыққа алады, өйткені олар кеңестік биліктің жарлықтары мен негізгі ережелеріне және социалистік заңнаманың жалпы рухына (Социалистік құқықтық сана) қайшы келмейді» [10: 88]. Республиканың жоғары билік органдарының басқа актісінде қазақтардың жер қатынастарындағы әдет-ғұрып құқық нормалары көрсетілген. «Бірнеше ауылдардың, болыстардың, уездердің және губерниялардың бөлінбейтін, пайдаланудағы жазықтар мен оларға көшпенді жолдарды КиРЦИК 2–шақырылымының 3-сессиясының, 1922 жылғы 13 шілдедегі «ҚазССР аумағында еңбек жерді пайдалану туралы» қаулысында айтылған, көшпелі және жартылай көшпелі халық жаппай жерге орналастыруды жүргізгенге дейін қазіргі әдет-ғұрып негізінде пайдаланады» [11].

Осы кезеңде, бұрынғыдай, әлеуметтік реттеудің әдетте-құқықтық әдісі аймақтағы партиялық, мемлекеттік және басқа мекемелердің қызметінде заң шығару қызметі мен құқықтық құрылысты жүзеге асыруда ескерілді, ҚазССР орталық органдары әдет-ғұрып құқық нормаларын жинау және жүйелеу бойынша жұмыстарды жүргізу қажеттілігіне назар аударды, оларды кодтауға және жариялауға ниет білдірді. Автономия аумағында қолдану үшін нормативтік жинақ түрінде, Республика Кеңестерінің Құрылтай съезі «практикалық заңнама үшін қырғыз (қазақ) халқының әдет-ғұрып құқық материалдарын жинау және жүйелеу» міндеттерінің бірі ретінде ҰБК алдына қойды [10: 34].

Бүкіл қазақстандық кеңестер съезі, ОСК және ҚазССР ХКК өздерінің заң ережелерімен қатар адат құруға рұқсат беріп қана қоймай, оларды кодификациялаумен айналысты, сонымен қатар әдет-ғұрып құқықты барынша толық есепке алуға және пайдалануға бағытталған басқа да шараларды қабылдады. Бұл тұрғыда «садақа, жасау және неке сыйлықтары туралы» декреттің қабылдануы маңызды болып табылады.

1921 жылы 29 қыркүйекте КСРО Халық Комиссарлары Кеңесі бекіткен бұл жарлықтың мақсаты отбасы мен неке саласындағы прогрессивті халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды жергілікті билік пен басқарудың әкімшілік араласуынан қорғау болды. Сонымен бірге, заң шығарушы аймақтық мемлекеттік аппарат жүйесінің қызметкерлерін осы әдет-ғұрыптардың мақсатымен, мазмұнымен және болмысымен таныстыруды мақсат етіп, оларға сипаттама берді. Сонымен, Жарлыққа сәйкес, «қалыңдықтың ата-анасы немесе туыстары берген мүлік (ақша, заттар немесе мал) бар...» [10: 99]. Заңның мәні бойынша жасау екі бөліктен тұрады. Бірінші бөлім — «үйлену тойына орай қалыңдықтың ата-анасынан немесе туыстарынан — ақша, мал, киім және түрлі тұрмыстық заттардан алатын сый». Ол қалыңдықтың меншігінің ажырамас бөлігі болып табылатын мүлік ретінде танылды. Қалыңдықтың жеке садақасын құрайтын жасау «бұл мүлікті алған адамдардың меншігіне, кем дегенде, кейіннен ерлі-зайыптылардың некелері бұзылды» [10: 100]. Декрет сондай-ақ қазақ қоғамында қайтарылуда жатпайтын сыйлықтар мен сыйлықтардың бар екенін еске салды, олар қалыңдық пен күйеу жігіттің некесіне байланысты алмасады.

Сонымен бірге, әдет-ғұрып құқық нормаларының қазақ қоғамы өмірінің барлық салаларымен тығыз байланысы және қарапайым құқық көшпелі және жартылай көшпелі өмір салты жағдайында қоғам мүшелерінің қоғамдық байланыстарының өзіндік «жүйкесі» болып көрінгені сот билігі органдарының күнделікті практикалық қызметінде осы факторды тұрақты түрде есепке алу қажеттігін негіздеді. Осы кезеңде әдет-ғұрып құқық нормаларын қолдану тарихи қажеттілік болды. Әдет-ғұрып Заңның нормаларын қолдану көпшілікке ыңғайлы, түсінікті болды. Әдет-ғұрып құқығының нормалары жаңа жағдайларда қолдануға жарамды жеке күрделі, өзіндік күнделікті істерді шешудің көптеген жолдары мен тәсілдерін қамтыды.

Даулардың жекелеген санаттары бойынша нормалар мен әдет-ғұрып құқық институттарын рұқсат етілген шектерде есепке алу және пайдалану мүмкіндігі және оларды құқық қорғау органдарының практикалық қызметінде жергілікті халық арасында қолданудың пайдалылығы туралы доктрина XX жылдардың басында, республиканың Әділет комиссариаты қызметкерлерінің арасында жүрді. 1921 жылы құнның күшін жою туралы жарлық шыққаннан кейін, ҚазССР Ұлттық бюросы осы заңға қосымша ретінде «кісі өлімінен туындайтын залал мен зардаптарды соттан тыс өтеу туралы» Жарлық жобасын дайындап, оны автономия үкіметінің бекітуіне ұсынды. Бұл туралы 1921 жылы тамызда өткен ҚазССР сот қайраткерлерінің бірінші съезінің материалдарында айтылған: «құн туралы бөлім кісі өлтіру салдарынан болған шығындарды сотқа дейін өтеу туралы қосымша Жарлықтың жобасын жасады», — деді заң шығарушы болжамдар бөлімінің меңгерушісі. Осы жобаның I бабында былай делінген: қаза тапқан адамның отбасы мүшелеріне және оның жақын туыстарына, егер олар оның асырауында болса — олардың асыраушысын өлтіруден туындайтын залалдар мен зардаптарды соттан тыс және ерікті түрде өтеуге тыйым салынбайды, бірақ тараптардың мәмілелері мен келісімдері жергілікті болыстық атқару комитеттерінің немесе ауылдық Кеңестердің қатысуымен де жүзеге асырылуы тиіс» [10: 41].

Талқылау

Зерттеуімізде қарастырып отырған мәселеміз бойынша кеңес өкіметі кезеңіндегі қазақ әдет-ғұрып құқығы нормалары мен оның институттарының қолданылу аясын немесе қолданылу шеңбері қандай болды деген мәселені анықтау болатын. Осы тақырыптың басты қызығушылық тудыру жағдайының өзін ерекше деп айтуға болады, себебі кеңестік өкіметке дейінгі (Қазан революциясына

дейінгі), кеңес өкіметінің орнау кезеңі (Азамат соғысы кезеңі), кеңес өкіметі орнағаннан соң (1920–1930) деп бөліп қарай отырып, әдет-ғұрып құқығының қажеттілігі, көнеге теңеу, жарамсыз деп тану сияқты бір-бірімен шиеленіс тұстары туралы айтылған пікірлердің болуында.

Кеңес өкіметі кезеңіндегі қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша зерттеулердің ішіндегі ең маңызды ізденістер жасағандар Т.М. Күлтелеев (Қазақтардың қылмыстық әдет-ғұрып құқығы, 1955 ж.), Н.С. Ахметова (Қазақтардың әдет-ғұрып құқығындағы «Құн» институты және оны кеңес өкіметінің жоюы, 1979), К.А. Жиреншин (Патриархалдық-рулық қоғам қалдықтарымен күрес және ҚазАКСР алғашқы декреттері, 1984). Кеңестік зерттеушілер еңбектерінде «патриархалдық-федальдық» деп атаған әдет-ғұрып институттарын жоюшы ҚазАКСР алғашқы декреттері мен олардың қоғамдық-саяси алғы шарттарын және себеп-салдарларын құнды жалпылау бағытындағы әртүрлі мәліметтер келтірілген. Сондай-ақ, 1920 жылдары өлкедегі ағымдық жағдайда қабылданған кеңес өкіметінің декреттері авторлардың пікірінше, кеңес өкіметі билігінің бекітілуі деп тұжырымдауында болып отыр.

Қазан революциясына дейінгі кезеңде әдет-ғұрып заңы патшалықтың отарлау саясатын жүзеге асырудың негізгі құралдарының бірі болды. Дала комиссиясының жобаны құру туралы кейбір түсіндірме жазбаларында Дала облыстары мен Түркістан өлкесіндегі басқару туралы ережелер билер сотын қалпына келтіру қажеттілігін көрсетті, өйткені билер соты халық үшін де, үкімет үшін де зиянды емес әдет-ғұрыптарға негізделген және ішкі басқаруды қамтамасыз етті. Реформа жасаушылардың пікірінше: «Саяси сипаты жоқ барлық істер бойынша жергілікті халыққа, оның бұрыннан қалыптасқан әдет-ғұрыптарына сүйене отырып, халықтың ортасынан сайланған». Осыған сүйене отырып, уездік бастықтарға «үкімет қырғыздардан оларды әдет-ғұрып құқығына негізделген сотты оларға қанағат еткенге дейін және дала өмірі жаңа заңдар мен құқықтың үздік қамтамасыз етілуін талап ететіндей күрделіленбейінше ұстап тұратынын ұғынуға келу ұйғарылды.

Реформа авторларының пікірінше, жалпы империялық заңнаманы енгізу жергілікті, әдет-ғұрып құқықтық нормаларды толығымен ығыстыруды білдірмейді деп түсіндірді. Бірақ қазақтың әдет-ғұрып құқығын жалпы империялық заңнамаға бейімдеу әрекеттері сәтсіз аяқталды. Бұл патша үкіметінің іс-шараларды Қазақстандағы қоғамдық қатынастардың ерекшеліктерін ескермегендіктен, халықтың қатысуынсыз, оған мүлдем таныс емес құқықтық жүйені енгізуді жүзеге асыруға тырысуымен ғана түсіндірілді.

Дәстүрлі құқықтық жүйенің тұрақтылығы маңызды фактор болды. Сондықтан А. Словохотовтың мәлімдемесімен келісуге болмайды, соған сәйкес қазақтардың әр түрлі ұлттармен байланысты болуы, тұрғындармен қарым-қатынасы, мұсылмандықтың, орыс қоныс аударушы отбасының және орыс мектебінің әсері біркелкі көшпелі өмірге бөтен, жаңа нәрселер енгізді, «бұрынғы адаттан әр түрлі қатпарлармен шатасқан сәл байқалатын іздер ғана қалады» [12].

Қазақстанда әдет-ғұрып құқықтың қызмет етуінің екінші кезеңінде оның нормаларын өлкенің ресми сот практикасында пайдаланудың күрт тарылуы байқалады. Бұл әдет-ғұрып құқық нормалары мен кеңес заңдары арасындағы қайшылықтарды шешудің анағұрлым радикалды әдістерінің енгізілуіне және қолданылуына байланысты болды. Осы кезеңде адат институттарын жою, әдетте құқықтық сипаттағы мекемелерді жою (билер соты, «ақсақал соттары»), қоғамдық қауіп төндіретін адат нормаларына негізделген әрекеттер үшін қылмыстық-құқықтық жаза белгілеу, кейбір нормаларды ресми мойындамау (рулық ант, діни ант) сияқты шаралар кеңінен қолданылды. Қарама-қайшылықтарды жоюдың осы әдістерінің мәні әдет-ғұрып құқық институттарының бірқатар нормалары заңнамалық түрде социалистік принциптер мен кеңес үкіметінің заңдарына сәйкес келмейді деп танылатындығында болды.

Келесі (үшінші) кезең 1925 жылдан бастап сот практикасында әдет-ғұрып құқық нормаларының қолданылуын толығымен алып тастауға және оларды мемлекет санкцияламаған әдет-ғұрыптарға айналдыруға дейінгі кезеңді қамтиды.

Осы кезеңдегі республиканың заңнамалық актілерінде енді дереккөздердің бірі ретінде аталмайды. Сонымен бірге, әдет-ғұрып құқық туралы мәселе «ашық» болып қала берді, оның нормаларын қолдануға ресми түрде тыйым салынбаған және оларды пайдалану мүмкіндігі толығымен жоққа шығарылмаған. Бұл әдет-ғұрып құқықты «бейресми», «резервтік» дереккөз ретінде «жасырын» тану кезеңі болды, оның жекелеген нормалары заңды сана мен құқықтық психология деңгейін ескеру қажеттілігімен байланысты істерді шешу үшін ерекше шектеулі шектерде, қатаң бақылауда ресми нормативтік құрылым саласына жіберілуі мүмкін. Мұндай қажеттілік, атап айтқанда, барымтаға қатысты істерді шешуде кең таралған кезде байқалды. Осындай қақтығыстарды жою үшін үкіметтік комиссиялар құра отырып, жоғарғы билік бейбіт келісімдер негізінде өзара

жанжалдарды шешуге ерекше назар аударды, бұған әдетте қолданыстағы әдет-ғұрыптарға, құқықтық көзқарастарға сілтеме жасау арқылы қол жеткізілді.

Ғылыми әдебиеттерде Қазақстандағы әдет-ғұрып құқықтық институттарды жоюдың салдарларын қарастырған пікірлерге қайшылық туғызатын мәнді көзқарастарда кездеспейді. Тек қана жалпыланған түрдегі зерттеушілердің бұл ескірген нормалар және олар социалистік қоғам принциптері мен заңдарына қайшы деген пікірлермен шектелгенін ғана аңғаруға болады. Кеңес өкіметі кезеңіндегі кейбір авторлардың еңбектерінде әдет-ғұрып құқықтық нормалары мен институттарын жоюдың басты салдары, «феодалдарды тап ретінде жою — теңсіздікті жою», «зиянды әдет-ғұрыптар», «адамгершілікті жоққа шығарушы институттар» деп танылуы тұжырымдалған.

Қорытынды

Жоғарыда айтылған және қарастырылған негіздерге сәйкес келесідей қортындылар жасауға болады:

1. Әдет-ғұрып құқығы — құқықтық жүйенің тарихи бастапқы үлгісі. Ол — мемлекет санкциялайтын заңдардан тұратын құқықтық жүйеден айрықша құбылыс [13]. Бұл айырмашылықты әдет-ғұрып құқығының тарихи контекстінде, әлеуметтік-саяси мән-мағынасы мен өміршеңдігін қамтамасыз ететін құндылықтарында байқауға болады. Әдет-ғұрып құқығы өзінің кез келген параметрлері бойынша — ішкі мән-мазмұны, сыртқы пішіні, мінез-құлықты реттеу мүмкіндігі мен оған ықпал ете алу мүмкіндігі адамзат мәдениетінің ерекше шығармасы болып табылады. Әдет-ғұрып құқығы бұл, ең алдымен, құқықтық қағидаттар, көзқарастар жүйесі және оларды жүзеге асыруға бағытталған нормалар жүйесі.

2. Жеке адамның табиғаты мен әлеуметтік мақсатын, әдетте қазақтардың құқықтық институттарын сипаттауға арналған әлеуметтік зерттеулер де бар. Бұл зерттеулердің ерекшелігі, олар бастапқыда кандидаттық диссертацияларды дайындау деңгейінде жүргізілді. Бұл әдетте құқықтық ойдың мазмұны мен құрылымдық таңдауының жалпы және арнайы ерекшеліктерін тереңірек меңгеруге мүмкіндік берді.

3. Зерттеу екі дәуірдің тоғысқан тұсында — төңкеріске дейінгі және төңкерістен кейінгі алғашқы жылдардағы әдет-құқықтық институттар нормаларының қазақ қоғамы өміріндегі рөлі мен орны, сондай-ақ көзқарасы бойынша жүргізілді. Оларға қатысты кеңес өкіметі өз саясатында қажетті бағыттарын нақтылады. Бүгінгі күнге дейін әдет-ғұрып құқығы құбылысын теориялық тұрғыдан түсінуге, зерттелетін мәселеге «бұраулы» көзқарасты еңсеруге, аналитикалық тұрғыдан неғұрлым барабар рефлексия мен шешім табуға әрекет жасауға мүмкіндік беретін, негізгі эмпирикалық материалдар жинақталған. Кеңестік кезеңдегі қазақтардың әдет-ғұрып құқығы теориясы мен тарихының бір қырына үніліп, тақырыпқа қатысты бірқатар мәселелерге жаңаша көзқараспен қарауға бағыт жасауға болады.

4. Әдет-ғұрып құқығының нормалары дәл және мүлтіксіз орындалуға және қолданылуға арналмаған. Олар тәртіптіліктің классикалық үлгісі ретінде қабылданған. Әдет-ғұрып құқығы нормаларында негізгісі — бұл олардың ішкі мәні мен олардың астарында жатқан қағидаттары. Басты мақсаты — осы қағидаттарды мән-мазмұнын жоғалтпастан іске асыру. Әдет-ғұрып құқығының нормалары осы мақсаттарға қызмет етіп, осыған бола өздерінің формальдық пішінін құрбан етті.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Кенжелиев З.Ж. Обычное право в условиях Советской власти / З.Ж.Кенжелиев, С.О. Даулетова. — Алматы: Ғылым, 1993. — 380 с.
- 2 Зиманов С.З. Казахский отдел народного комиссариата по делам национальностей РСФСР / С.З.Зиманов, С.О. Даулетова, М.Ш. Исмагулов. — Алма-Ата: Наука, 1975. — 340 с.
- 3 Зыкин И.С. Обычай в советской правовой доктрине / И.С. Зыкин // Советское государство и право. — 1982. — № 8. — С. 127–131.
- 4 Калинин Г.С. История государства и права СССР / Г.С. Калинин, А.Ф. Гончаров, В.М. Клеандрова. — М.: Юрид. лит., 1981. — Ч. 2. — 570 с.
- 5 Биндер М.А. История государства и права Советского Казахстана / М.А. Биндер, С.З. Зиманов. — Алма-Ата: Наука, 1965. — Т. 3. — 702 с.
- 6 Виленский Е.Л. Образование Казахской АССР: сб. док. и матер. / Е.Л. Виленский, С.Н. Покровский. — Алма-Ата: АН КазССР, 1957. — 368 с.

7 Радус-Зенькович И.Л. Ленинская забота о государственном и хозяйственном строительстве в Казахстане // В огне революции (Воспоминания участников Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны в Казахстане). — № 2. — Алма-Ата: Казах. гос. изд-во, 1957. — С. 21–58.

8 Жакипова А. Развитие семейно-брачных отношений в Казахстане / А. Жакипова. — Алма-Ата: Казахстан, 1971. — 380 с.

9 Багрянцев А.Г. Иностранная военная интервенция и гражданской война в Средней Азии и Казахстане / А.Г. Багрянцев. — Т. 1. — Алма-Ата: АН КазССР, 1952. — 570 с.

10 Собрание законодательства Казахской Автономной Советской Социалистической Республики (1920–1936 гг.) (далее — СЗ КАССР). — Алма-Ата: Академия наук Казахской ССР, 1969. — 870 с.

11 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства КАССР (далее — СУ КАССР). — 1922. — № 12. — 782 с.

12 Постановление ЦИК КАССР «О создании комиссии по ликвидации барымты» от 2 сентября 1926 г. // Вестн. Рабочего и крестьянского правительства КАССР. — 1926. — № 16–20.

13 Ахметова Н.С. История государства и права Республики Казахстан / Н.С. Ахметова, Г.З. Кожаметов. — Караганда: Изд-во КарГУ, 2001. — 333 с.

Н.С. Ахметова, С.С. Серикбаева, А.Б. Сопыханова

Применение обычно-правовых норм и институтов в период Советской власти

В статье исследована проблема судьбы обычного права казахов в условиях Советской власти. Цель исследования — проведение объективного анализа проблем по истории функционирования адата в условиях режима диктатуры пролетариата в Крае, через освещение двух взаимосвязанных между собой блоков вопросов. С одной стороны, дана характеристика традиционной нормативно-правовой культуре коренного населения, а с другой — политике пролетарского государства по отношению к нормам адата в первые двадцать лет функционирования Советской власти. Результаты исследования показали, что обычаи и традиции не рассматривались как самоценности, а оценивались как нуждающиеся в изменении и преобразовании потенциальные объекты государственного взаимодействия. В основе этой политики лежали идеи и цели утверждения диктатуры пролетариата. Характерной особенностью исследований советского периода касательно судьбы обычного права в условиях Советской власти явилось то, что при рассмотрении нормативно-правового наследия народа абсолютизировалась негативная его сторона. Это не позволило воссоздать целостный облик всего строя обычно-правовых отношений и не могло не привести к созданию искаженной картины реальности и утверждению однобокого подхода к ней. Современные труды отечественных и зарубежных ученых в области исследуемых проблем формируют новые направления научного поиска. Авторами сделаны выводы относительно того, что накопленный базовый эмпирический материал, раскрывающий феномен обычного права, позволяет объективно взглянуть на исследуемые вопросы, которые нашли адекватное отражение и решение в обществе и способствовали дальнейшей разработке широкого круга проблем.

Ключевые слова: кочевое общество, обычное право, письменное право, советская власть, революция, действующее право, социализм, обычно-правовые институты, исламское право, Октябрьская революция, имперское право.

N.S. Akhmetova, S.S. Serikbayeva, A.B. Sopykhanova

The use of Kazakh customary legal norms and its institutions during the Soviet period

In the article, the authors explore the problem of the fate of customary law of Kazakhs under the conditions of Soviet authorities. This research aims to conduct an objective problems analysis of the history of the functioning *adat* in the conditions of the dictatorship proletariat in the region, through the coverage of two interrelated blocks of issues. On the one hand, the characteristic of traditional normative and legal culture of the indigenous population is given, on the other — the politics of the proletarian state in relation to the norms of the *adat* in the first twenty years of the functioning of the Soviet government. The research results show that customs and traditions were not considered self-values but were evaluated as potential objects of state interaction in need of change and transformation. This policy was based on the ideas and goals establishment of the dictatorship of the proletariat. A characteristic feature of the research of the Soviet period concerning the fate of customary law in the conditions of Soviet power was that during the reviewing the normative-legal inheritance of people, its negative side was absolutized. This did not allow recreating the comprehensive appearance of entire system of customary legal relations and could not lead to the creation of a distorted picture of

reality and the statement of one-sided approach to it. Modern works of national and foreign scientists in the field of the studied problems form new directions of scientific search. The article concludes that the accumulated basic empirical material revealing the phenomenon of customary law allows an objective look at the issues under study, which have found adequate reflection and solutions in society and contribute to the further development of a wide range of problems.

Keywords: nomadic society, customary law, written law, Soviet authority, revolution, current law, socialism, custom-legal institutions, Islamic law, October revolution, imperial law.

References

- 1 Kenzheliev, Z.Zh., & Dauletova, S.O. (1993). *Obychnoe pravo v usloviakh Sovetskoi vlasti [Customary law in the conditions of Soviet power]*. Almaty: Gylym [in Russian].
- 2 Zimanov, S.Z., Dauletova, S.O., & Ismagulov, M.Sh. (1975). *Kazakhskii otdel narodnogo komissariata po delam natsionalnosti RSFSR [Kazakh department of the People's Commissariat for Nationalities of the RSFSR]*. Alma-Ata: Nauka [in Russian].
- 3 Zykin, I.S. (1982). *Obychai v sovetskoi pravovoi doktrine [Customs in the Soviet legal doctrine]*. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo — Soviet State and Law*, 8, 127–131 [in Russian].
- 4 Kalinin, G.S., Goncharov, A.F. & Kleandrova, V.M. (1981). *Istoriia gosudarstva i prava SSSR [History of the state and law of the USSR]*. Moscow: legal literature [in Russian].
- 5 Binder, M.A., & Zimanov, S.Z. (1965). *Istoriia gosudarstva i prava Sovetskogo Kazakhstana [History of the state and law of Soviet Kazakhstan]*. Alma-Ata: Nauka [in Russian].
- 6 Vilensky, E.L. & Pokrovsky, S.N. (1957). *Obrazovanie Kazakhskoi ASSR (Sb, dokumentov I materialov) [Education of the Kazakh ASSR (Collection of documents and materials)]*. Alma-Ata: Akademiia nauk Kazakhskoi SSR [in Russian].
- 7 Ratus-Zenkovich, I.L. (1957). *Leninskaia zabota o gosudarstvennom i khoziaistvennom stroitelstve v Kazakhstane [Lenin's concern for state and economic construction in Kazakhstan]. V ogne revoliutsii. (Vospominanii uchastnikov Velikoi Oktiabrskoi sotsialisticheskoi revoliutsii i grazhdanskoi voiny i Kazakhstane) — In the fire of the revolution. (Memoirs of participants of the Great October Socialist Revolution and the Civil War in Kazakhstan)*, 2, 21–58 [in Russian].
- 8 Zhakipova, A. (1971). *Razvitie semeino-brachnykh otnoshenii v Kazakhstane [Development of family and marriage relations in Kazakhstan]*. Alma-Ata: Kazakhstan [in Russian].
- 9 Bagryantsev, A.G. et al. (1952). *Inostrannaia voennaia interventsia i grazhdanskoi voyna v Srednei Azii i Kazakhstane [Foreign military intervention and civil war in Central Asia and Kazakhstan]*. Alma-Ata: Akademiia nauk Kazakhskoi SSR [in Russian].
- 10 *Sobranie uzakonenii i rasporiazhenii rabocheho i krestianskogo pravitelstva KASSR (dalee SU KASSR) (1922) [Collection of legalizations and orders of the Workers' and Peasants' Government of the KASSR (hereinafter SU KASSR)]*. Alma-Ata: Akademiia nauk Kazakhskoi SSR [in Russian].
- 11 *Sobranie zakonodatelstva Kazakhskoi Avtonomnom Sovetskoi sotsialisticheskoi Respubliki (1920–1936 gg.) (1969) [Collection of Legislation of the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic (1920–1936)]*. Alma-Ata: Akademiia nauk Kazakhskoi SSR [in Russian].
- 12 *Postanovlenie TsIK KASSR «O sozdanii komissii po likvidatsii barymty» ot 2 sentiabria 1926 goda № 16–20 [Resolution of the Central Executive Committee of the KASSR “On the establishment of the Commission for the liquidation of Barymta”] (1926). Bulletin of the Workers' and Peasants' Government of the KASSR [in Russian]*.
- 13 Akhmetova, N.S., & Kozhakhmetov, G.Z. (2001). *Istoriia gosudarstva i prava Respubliki Kazakhstan [History of the state and law of the Republic of Kazakhstan]*. Karaganda: KarSU [in Russian].